

Władysław Piwowarski, Florian Pełka

Biuletyn socjologii religii

Collectanea Theologica 45/4, 185-200

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN SOCJOLOGII RELIGII

Zawartość: I. DZIAŁ OGÓLNY. Regionalny Ośrodek Studiów Socjo-religijnych w Lille. II. BADANIA. 1. Przemiany religijnej funkcji rodziny w środowisku wiejskim. 2. Wpływ rodziny na religijność dzieci. III. BIBLIOGRAFIA*).

I. DZIAŁ OGÓLNY

Regionalny Ośrodek Studiów Socjo-religijnych w Lille (Centre Régional d' Études Socio-religieuses à Lille)

W roku 1958 kardynał Liénart wraz ze swoją radą zdecydował utworzyć Ośrodek Studiów Socjo-religijnych dla diecezji Lille. Od stycznia 1959 roku ośrodek zorganizował się administracyjnie otrzymawszy pracowników etatowych oraz zabezpieczenie na okres pięciu lat budżetu w formie dobrowolnych wkładów rocznych, przede wszystkim ze strony diecezji. W roku 1964 do ośrodka diecezjalnego w Lille przyłączyły się diecezje Arras i Cambrai, tworząc w ten sposób Ośrodek Regionalny i zapewniając mu roczne zaplecze finansowe. W skład stałej ekipy etatowej ośrodka weszły cztery osoby: Claude Traullé jako dyrektor administracyjny, Jean-Pierre Mouvaux odpowiedzialny za badania naukowe oraz dwie sekretarki. Mimo że z całej Francji nadchodziły prośby o prowadzenie badań, stała ekipa ośrodka nie powiększała się, albowiem chodziło o to, aby także w innych regionach powstawały podobne centra.

Prace badawcze zorganizowano na dwóch płaszczyznach: regionalnej i diecezjalnej. Badaniami regionalnymi zajęła się komisja, w skład której weszły po dwie osoby z każdej diecezji (w tym jeden członek rady biskupiej). Natomiast badaniami w ramach poszczególnych diecezji zajęły się komisje diecezjalne.

W okresie piętnastu lat swego istnienia ośrodek prowadził różnorodne badania, których celem było przede wszystkim gromadzenie informacji na temat sytuacji religijnej regionu. W ten sposób ośrodek oddawał usługi Kościołowi lokalnemu.

1. Badania ogólne

Jako pierwsze zostały przeprowadzone badania praktyk niedzielnych całej diecezji Lille i niektórych okręgów zurbanizowanych diecezji Arras, a następnie w samym Lille i w rejonie Dunkierki. Ogółem przebadano około

*) Biuletyn socjologii religii redaguje Zakład Socjologii Religii KUL pod kierunkiem ks. Władysława Piwo w a r s k i e g o. Niniejszy biuletyn przygotował ks. Florian Pełka SJ, Lublin.

400 tysięcy praktykujących. Celem tych badań było uzyskanie informacji odnośnie do zachowań religijnych (praktyk), które w owym czasie uważane były za wiele mówiące o życiu religijnym. Same badania nie zmierzały bezpośrednio do praktycznych „wniosków pastoralnych”, ale dostarczając informacji ułatwiały duszpasterzom refleksję i zajęcie właściwego stanowiska w oparciu o dane naukowe.

W związku z mającą się odbyć w roku 1967 sesją na temat pozycji i roli kapłana w Kościele i społeczeństwie podjęto badania sondażowe w tym zakresie. Ogółem zrealizowano około 7 tysięcy wywiadów. W owym czasie pytania dotyczące księdza nie były jeszcze stawiane tak ostro jak obecnie. Dlatego w badaniach tych nie wyczuwało się atmosfery rozgorączkowania, jaka pojawiła się później. Sondaż wykazał, iż badani mają bardzo tradycyjny obraz roli księdza.

Z innych prac ośrodka należy wspomnieć badania prowadzone wśród nauczycieli, mające również na celu zebranie informacji na temat zachowań i opinii.

Z czasem ośrodek zrezygnował z tego typu badań na rzecz bardziej bezpośredniej współpracy z poszczególnymi instancjami Kościoła.

2. Badania na rzecz instancji regionalnych i diecezjalnych

a) Demografia kleru. Studia demograficzne dotyczące kleru były prowadzone systematycznie od początku istnienia ośrodka, najpierw dla diecezji Lille, a następnie dla diecezji Cambrai i Arras. Publikowane wyniki ukazywały zmniejszanie się liczby powołań, święceń kapłańskich oraz starzenie się kleru. Dane te służyły władzom kościelnym w prowadzeniu właściwej polityki personalnej kleru.

b) Wyposażenie materialne. W swoich badaniach ośrodek zajął się rozpoznaniem aktualnej sytuacji w zakresie wyposażenia materialnego diecezji i regionu oraz jego konfrontacją z realnymi potrzebami. Wyniki tych badań pozwoliły władzom kościelnym na bardziej funkcjonalne rozmieszczanie nowych kościołów, tworzenie nowych parafii i przesuwanie granic parafii już istniejących.

c) Problemy finansowe. Sprawy finansowe stanowią zwykle dość poważny problem dla administracji kościelnej. Dlatego ośrodek podjął badania również w tym zakresie. Wyniki przyczyniły się do właściwszego gospodarowania budżetem poszczególnych diecezji. Badania ośrodka w tym zakresie zyskały sobie takie uznanie, iż w roku 1970 zlecono mu ich prowadzenie we wszystkich diecezjach Francji.

d) Problemy regionalne. Na prośbę kanclerzy trzech kurii diecezjalnych przeprowadzono badania porównawcze dotyczące budżetu biskupstwa Lille, Arras i Cambrai.

W roku 1969 na prośbę rektora Instytutu Katolickiego w Lille przeprowadzono badania nad siłami dośrodkowymi i ośrodkowymi uczelni oraz nad zgodnością co do celów uniwersytetu. Rezultaty tych badań wzięto pod uwagę w dyskusjach, które zakończyły się utworzeniem Federacji Uniwersytetu i Politechniki Lille.

3. Współpraca ośrodka z innymi instancjami pastoralnymi

W wielu sytuacjach, gdy powstają trudności i nowe problemy do rozwiązania, ośrodek jest doradcą dla biskupów i rady biskupiej. Już same dyskusje przygotowujące badania przyczyniają się do lepszego uchwycenia istniejących problemów i pozwalają właściwiej je docenić oraz tak ukierunkować zamierzone badania, aby nich wyniki mogły być potem praktycznie wykorzystane przez administrację kościelną.

Współpraca ośrodka z różnymi instancjami pastoralnymi przejawia się w tym, że ośrodek proszony jest często o pomoc w zdefiniowaniu możliwości duszpasterskich i w nakreśleniu linii działania. Tego typu badania mają więc charakter wstępny i ułatwiają właściwy kierunek działalności duszpasterskiej. W wypadku zaś, gdy działalność duszpasterska na danym terenie jest już podjęta, wówczas ośrodek przez swoje badania dopomaga w jej kontynuacji.

a) Badania jako pomoc w wyborze stylu pracy duszpasterskiej. Przykładowo można wymienić:

— badania poprzedzające misje regionalne (socjologowie dzięki stosowanym przez nich metodom badawczym mogli dokładniej opisać sytuację regionu);

— badania dotyczące systemu wartości wśród młodzieży szkolnej, którymi zainteresowani byli odpowiedzialni za katechezę;

— badania systemu relacji między studentami, którymi zainteresowani byli duszpasterze akademicy;

— badania nad treścią dzienników parafialnych, którymi zainteresowani byli ich redaktorzy i które przyczyniły się do zmiany profilu owych dzienników;

— aktualnie ośrodek rozpoczął badania dotyczące kaznodziejstwa.

b) Badania na usługach duszpasterstwa. Przykładem badań w tej dziedzinie mogą być:

— badania dotyczące relacji między Francuzami a imigrantami. Ich celem jest uświadomienie istniejącego problemu, co z kolei może przyczynić się do łagodzenia powstających napięć;

— badania prasy dziecięcej prowadzone na życzenie Akcji Katolickiej, katechetów i Diecezjalnego Centrum Prasy i Informacji. Wyniki tych badań pozwoliły uwrażliwić rodziców i wychowawców na siłę oddziaływania środków masowego przekazu;

— badania nad frekwencją turystów w Berck-Plage, prowadzone z inicjatywy duszpasterstwa turystycznego, które pragnęło udoskonalić swoje oddziaływanie w tym rejonie.

Poza wymienionymi wyżej badaniami i pracami, jakie prowadzi Regionalny Ośrodek Studiów Socjo-religijnych w Lille, należy jeszcze wspomnieć o doraźnej pomocy świadczonej duszpasterzom. Znajduje to wyraz w udzielaniu konsultacji dotyczących znaczenia prowadzonych badań, interpretacji uzyskanych wyników, precyzowania dostrzeganych problemów, formułowania pytań do kwestionariuszy itp. Poza tym pracownicy ośrodka wygłaszają referaty na zjazdach i konferencjach oraz publikują artykuły w czasopismach specjalistycznych. Wyniki badań są regularnie przedstawiane i dyskutowane na spotkaniach z różnorodnymi grupami zainteresowanych osób. Poszczególne badania udostępniane są również w oddzielnych publikacjach. Ośrodek utrzymuje także kontakty z podobnymi centrami regionalnymi, krajowymi i międzynarodowymi. Adres ośrodka: Centre Régional d'Études Socio-Religieuses 39, rue de la Monnaie, 59 — Lille.

ks. Florian Pełka SJ, Lublin

II. BADANIA

1. Przemiany religijnej funkcji rodziny w środowisku wiejskim

Ks. Jan Styrna, Przemiany religijnej funkcji rodziny w zmieniającym się środowisku wiejskim (na przykładzie wybranych parafii powiatu tarnowskiego), Lublin 1974 r., praca doktorska, maszynopis w archiwum KUL-u.

Autor rozprawy stawia sobie za cel zbadanie, na czym polegają przemiany religijnej funkcji rodziny w zmieniającym się środowisku wiejskim, jaki jest ich kierunek, nasilenie i tendencje na przyszłość. Równocześnie usiłuje zweryfikować hipotezy, które nasuwa analiza procesów przemian, jakie zaszły od początku naszego stulecia do chwili obecnej w społeczności wioskowej, rodzinie wiejskiej i religijności ludności wiejskiej.

Pierwsza z hipotez mówi, że przemiany, jakie zaszły w pełnieniu przez rodziny środowiska wiejskiego funkcji religijnej, polegają nie na jakościowych, radykalnych przeobrażeniach, lecz raczej mają charakter ilościowy — należy liczyć się ze zmianami w nasileniu i z pewnymi modyfikacjami. Hipoteza druga mówi, że im mniej zurbanizowana społeczność wiejska, tym w większej mierze należące do niej rodziny pełnią religijną funkcję.

Dla określonych celów badawczych ujęto religijną funkcję rodziny jako zespół faktycznie pełnionych przez rodzinę czynności religijnych i ich skutków. W tak pojętej funkcji religijnej wyróżniono trzy komponenty: 1) rodzinne praktyki religijne, 2) kultywowanie zwyczajów ludowo-religijnych, 3) wewnątrzrodzinne oddziaływania religijno-moralne.

Celem rozwiązania podjętego problemu przeprowadzono badania terenowe w dwu większych, celowo dobranych parafiach powiatu tarnowskiego, różniących się znacznie zaawansowaniem procesu urbanizacji. Zasadniczego materiału dostarczyły wywiady przeprowadzone według kwestionariusza w 484 rodzinach. Analizy uzyskanych materiałów prowadzono w odniesieniu do trzech kolejnych faz uwzględnionego w badaniach czasokresu: a) okres do końca I wojny światowej, b) okres międzywojenny, c) okres po II wojnie światowej. Pozwoliło to na uchwycenie dynamiki procesu przemian religijnej funkcji rodziny.

Rodziny należące do pierwszej z wydzielonych faz pełniły funkcję religijną w szerokim zakresie. Spełniano liczne praktyki religijne na terenie domu, przestrzegano praktyk niedzielnych, kultywowano liczne i różnorakie zwyczaje ludowo-religijne. Religijność młodego pokolenia kształtowała się głównie przez uczestnictwo w życiu rodzinnym. Stosunkowo niewielką rolę odgrywały zamierzone oddziaływania religijno-moralne.

W okresie międzywojennym zmalało nasilenie praktyk domowych, selektywnie traktowano zwyczaje ludowo-religijne. W wyniku tych zmian nieco osłabło samorzutne oddziaływanie religijno-moralne środowiska rodzinnego. Równocześnie jednak rodzina w większym stopniu angażuje się religijnie z racji przystępowania jednego ze swych członków do sakramentów związanych z węzłowymi momentami życia, a rodzice nieco częściej podejmują celowe zabiegi wychowawcze w sferze religijnej.

Lata po II wojnie światowej przyniosły wyraźne zmiany w religijnym funkcjonowaniu rodziny. Postępuje pewna naturalizacja środowiska rodzinnego. Staje się ono znacznie uboższe w domowe praktyki religijne, zwyczaje ludowo-religijne czy przedmioty o charakterze religijnym. Równoległe jednak nasilają się zdecydowanie praktyki rodziny w związku z chrztem, bierzeniem, pierwszą komunią, ślubem kościelnym, pogrzebem jednego z członków grupy rodzinnej. Rozwijają się też celowe oddziaływania religijno-moralne rodziców na dzieci, a w pewnej mierze również oddziaływania dzieci i młodzieży na rodziców.

Porównanie wyników uzyskanych dla obu parafii wskazuje, że zarysowany proces przemian na wsi bardziej zurbanizowanej wystąpił wcześniej i z większym nasileniem.

Przeprowadzone badania i analizy potwierdziły trafność pierwszej z wysuniętych hipotez. Druga hipoteza znalazła potwierdzenie tylko odnośnie do niektórych elementów religijnej funkcji rodziny. Bowiem praktyki rodziny związane z niektórymi sakramentami i momentami życia oraz intencjonalne oddziaływania religijno-moralne nasilały się w miarę postępu urbanizacji.

Autor próbując dokonać bilansu przemian religijnej funkcji rodziny w środowisku wiejskim stwierdza ogólnie, że stopniowo zawęża się jej zakres przy równoczesnej intensyfikacji niektórych elementów.

2. Wpływ rodziny na religijność dzieci

Katedra Socjologii Religii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego podjęła, wśród szeregu innych, także badania nad religijnością dzieci. Celem większości badań było uchwycenie stopnia zależności stanu życia religijnego dzieci od czynników środowiskowych. Wiele uwagi poświęcono zwłaszcza badaniu wpływu rodziny na życie religijne dziecka. Dla tego celu został przygotowany przez Zakład Socjologii Religii KUL specjalny kwestionariusz. Według tego kwestionariusza badano dzieci starszych klas szkoły podstawowej (klasy: V, VI, VII i VIII). Badanie dzieci żyjących w różnorodnych środowiskach społecznych wymagało niekiedy modyfikacji ustalonych z góry pytań ankiety. Zmiany te najczęściej polegały na skreśleniu kilku pytań kwestionariusza, względnie na postawieniu pytań uzupełniających. Zestaw pytań nie był więc identyczny we wszystkich badaniach. Liczba pytań w poszczególnych wypadkach wahała się w granicach 42—56. Większość pytań, z uwagi na wiek badanych, stanowiły pytania zamknięte. Dano jednak dzieciom okazję do samodzielnej odpowiedzi w kilku pytaniach otwartych, np. Jaki jest najważniejszy obowiązek katolika? Kogo chciałbyś w swoim życiu naśladować? itp.

Dzieci wypełniały kwestionariusz ankiety przeważnie w sali katechetycznej w obecności prowadzącego badania lub w obecności katechety.

Poniżej zostaną zaprezentowane prace magisterskie oparte na badaniach prowadzonych według wyżej ukazanego kwestionariusza.

Ks. Jan Śrutwa, *Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Garbów*, Lublin 1969 r., praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Badania ankietowe przeprowadził autor w 1968 r. Objął nimi dzieci klas V—VIII szkół podstawowych należących do parafii Garbów. Z ogólnej liczby 1101 dzieci z wyżej wymienionych klas, do badań wyznaczono drogą losowania co czwarte dziecko. Otrzymało 264 poprawnie wypełnione ankiety. Dla uzupełnienia badań ankietowych przeprowadził autor tzw. małą ankietę na wszystkich Mszach św. dnia 2 VI 1969 r. Ankietę tę wypełniło 730 dzieci. Ponadto przeliczono frekwencję dzieci na Mszy św. we wszystkie niedziele maja 1968 r.

Celem badań było ukazanie wpływu rodziny na religijność dzieci w środowisku wiejskim.

Na podstawie zebranego materiału dostrzega się dwutorowość wpływów rodziny na religijność dzieci, a mianowicie dobry przykład rodziców oraz moralny nacisk na dziecko. Te dwa oddziaływania nie zawsze idą z sobą w parze, toteż na religijność dziecka wywiera większy wpływ raz jeden, innym razem drugi czynnik. Podane niżej niektóre dane statystyczne pozwalają zorientować się o zasięgu tych wpływów.

Badane dzieci uczęszczają na mszę najlepiej ze wszystkich starszych od siebie, członków rodziny. Stan uczestników we Mszy św. w każdą niedzielę dla poszczególnych członków rodzin przedstawia się następująco: ojcowie — 14,6%; matki — 32,4%; starsi bracia — 37,9%; starsze siostry — 45,1%; badane dzieci — 54,5%. Natomiast pacierz codzienny najpilniej odmawiają matki — 86,1%; badane dzieci zajmują drugą pozycję — 71,6%; na kolejnym miejscu znajdują się ojcowie — 67,3%; starsze siostry — 61,5%; starsi bracia — 60,0%. Dzieci modlą się przeważnie same (77,7%). Z rodzeństwem modli się

13,6%, a z rodzicami zaledwie 7,6% ankietowanych dzieci. Na Mszę św. niedzielną dzieci chodzą przeważnie same — 53,0%; z rodzeństwem — 20,8%; z rodzicami — 17,8%; z kolegami i innymi — 7,6%.

Brak wspólnej modlitwy w rodzinie oraz wspólnego z dziećmi uczestniczenia we Mszy św. kompensują rodzice żywym zainteresowaniem się praktykami religijnymi swoich dzieci oraz gotowością do silnego zareagowania w wypadku zaniedbań dziecka pod tym względem. Według opinii badanych dzieci, reakcja rodziców na zaniedbanie lekcji religii, Mszy świętej i spowiedzi, przedstawiałaby się następująco:

Reakcje rodziców	lekcje religi	Msza św.	spowiedź
nie reagują	3,4%	3,4%	4,5%
tłumaczyliby	35,6%	36,2%	34,2%
krzyczeliby	28,0%	32,6%	27,6%
biliby	9,9%	8,7%	11,4%
tłumaczyliby i krzyczeli	9,5%	6,3%	7,9%
krzyczeliby i bili	4,9%	4,9%	4,9%
tłumaczyliby, krzyczeli i bili	8,7%	7,9%	9,5%

Na wpływ dobrego przykładu rodziców, względnie religijnej atmosfery domu na religijność dzieci, wskazują korelacje typów religijności rodzin ze stanem uczestnictwa dzieci we Mszy św. Autor podzielił rodziny badanych dzieci na pięć typów. Kryterium podziału był stosunek rodziców do Mszy św.,

typ I — 7,0%	ogółu rodzin	— rodzice uczestniczą w każdą niedzielę we Mszy św.
typ II — 23,9%	„ „	— rodzice chodzą do kościoła 2—3 razy w miesiącu
typ III — 29,6%	„ „	— rodzice chodzą do kościoła 1—2 razy w miesiącu
typ IV — 27,2%	„ „	— rodzice uczestniczą we Mszy św. rzadziej niż raz w miesiącu lub tylko w wielkie święta
typ V — 7,6%	„ „	— przynajmniej jedno z rodziców nie chodzi nigdy do kościoła

Jak silna jest zależność uczestnictwa dziecka we Mszy św. od typu rodziny, wskazuje poniższe zestawienie:

Częstotliwość uczestniczenia dzieci we Mszy św.

Typy rodzin	w każdą niedzielę	2—3 razy na miesiąc	1—2 razy na miesiąc	rzadziej	w wielkie święta
I	83,9%	6,4%	9,7%	—	—
II	57,1%	41,3%	1,6%	—	—
III	50,7%	40,2%	2,6%	3,9%	2,6%
IV	50,6%	35,6%	6,8%	5,8%	1,4%
V	30,0%	50,0%	—	15,0%	—

Ostatnia z przeprowadzonych przez autora korelacji dotyczy zależności udziału we Mszy św., odmawiania pacierza oraz bójek dziecka, od otwartości rodziny. Badania wykazały, iż otwartość rodziny nie wpływa na zmianę stosunku dzieci do praktyk religijnych; wpływa natomiast na wzrost bójek dzieci z kolegami. Ten ostatni rezultat autor tłumaczy nieobecnością rodziców z domu w ciągu dnia, z czym wiąże się brak kontroli nad zachowaniem dziecka.

Ks. Stanisław Łątka, *Wpływ rodziny wielkomejskiej na religijność dzieci szkół podstawowych na przykładzie parafii Najświętszego Serca Jezusowego w Lublinie*, Lublin 1970 r., praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Tereniem badań była południowa część miasta Lublina, pokrywająca się terytorialnie z parafią Najświętszego Serca Jezusowego (tzw. dzielnica Dzieśiąta). Badania ankietowe przeprowadzono w roku szkolnym 1969/70, w klasach V—VIII trzech szkół podstawowych dzielnicy. Reprezentację ustalono drogą losowania. Z losowania wyłączono dzieci innowierców i niewierzących. Rozdano 274 kwestionariusze. Zwrotów otrzymano 265. Ankiety wypełniło 113 chłopców i 152 dziewczęta.

Analiza zebranego materiału wskazuje, że dzieci bardziej skłonne są podporządkować się wpływom rodziny niż innym czynnikom środowiskowym. Wśród dziecięcych wzorów do naśladowania wzór rodzinny zajmuje pierwszą pozycję. Opowiedziało się za nim 32,5% badanych dzieci. Natomiast wzór wychowawczy wybrało tylko 14,1%, wzór bohaterski — 21,7%, nadprzyrodzony — 7,8%. Wśród członków rodziny pierwszeństwo ma matka. Za wzór obiera ją 15,1% ogółu badanych. Następne miejsce zajmują rodzice (ojciec i matka) — 11,4%, potem kolejno: ojciec — 3,0%, krewni — 1,9%, rodzeństwo — 1,1%.

Na pytanie: czy chciałbyś w życiu naśladować swą matkę, twierdząco odpowiedziało 82,3% badanych; 10,2% nie chce naśladować swej matki, a 7,5% wstrzymało się od odpowiedzi. Chęć naśladowania matki motywowały dzieci następująco: dobrze postępuje — 51 odpowiedzi, dobra — 28 odpow., chodzi do kościoła — 22 odpow., wierząca — 21 odpow., religijna — 15 odpowiedzi. Wśród powodów zniechęcających do naśladowania matki, najczęściej wymieniano zaniedbywanie przez nią Mszy św. niedzielnej. Ojców pragnie naśladować 52,0% badanych dzieci. Dzieci cenią dobre postępowanie ojca — 39 odpowiedzi, jego wiarę — 14 odpow. i dobroć — 11 odpow. Najbardziej zniechęca do ojca jego niechodzenie do kościoła — 29 odpow., złe postępowanie — 17 odpow. i alkoholizm — 9 odpow.

Akcentowanie przez dzieci religijności rodziców jako kryterium do naśladowania świadczy o wielkim zapotrzebowaniu dzieci na przykład życia religijnego samych rodziców. Badania wykazują jednak, że w rodzinie wielkomejskiej dzieci nie zawsze widzą odpowiednie postępowanie rodziców. Z badań bowiem wynika, że we Mszy św. w każdą niedzielę uczestniczą: ojcowie — 23,8%; matki — 41,1%; bracia — 38,0%; siostry — 54,5%; badane dzieci — 63,4%. Pacierz codzienny odmawiają: ojcowie — 27,6%; matki — 54,3%; bracia — 47,5%; siostry — 56,5%; badane dzieci — 62,2%. Wspólna modlitwa w rodzinach należy do rzadkości. Stałe praktykuje ją jedynie 4,5% badanych rodzin. Natomiast do kościoła chodzą dzieci najczęściej z członkami rodziny: z rodzeństwem — 19,2%; z rodzicami — 13,6%; tylko z ojcem — 1,1%; tylko z matką — 3,4%; z całą rodziną — 21,1%. Część dzieci (7,6%) chodzi do kościoła z ludźmi spoza rodziny, a 34,0% — samotnie.

Autor wykazuje, iż rodzice mimo własnych zaniedbań interesują się spełnianiem praktyk religijnych przez dziecko i reagowaliby na opuszczanie lekcji religii, Mszy św. i spowiedzi perswazją, a niekiedy także krzykiem:

Rodzaj reakcji na zaniedbanie	lekcji religii	Mszy św.	spowiedzi
nie reagują	3,0%	1,9%	3,4%
tłumaczyliby	63,4%	62,1%	65,7%
krzyczeliby	20,7%	23,8%	19,1%
biliby	2,6%	1,9%	2,6%
tłumaczyliby i krzyczeli	8,7%	9,1%	7,9%

tłumaczyliby i bili	0,4%	—	—
tłumaczyliby, krzyczeli i bili	0,8%	0,8%	0,8%

Autor przeprowadził korelacje między pochodzeniem środowiskowym dzieci a praktykami religijnymi i zachowaniami moralnymi. W ich wyniku nie stwierdził wyraźnych różnic między dziećmi mieszkającymi w dzielnicy od urodzenia, w stosunku do dzieci przybyłych do dzielnicy później.

Ks. Aleksander Plewik, *Wpływ rodziny na religijność dzieci w środowisku miejskim na przykładzie Kraśnika Fabrycznego*, Lublin 1971, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Badania ankietowe przeprowadzano w 1970 roku wśród katolickich dzieci klas V—VIII uczęszczających do szkół podstawowych w Kraśniku Fabrycznym. Wylosowano do badania 349 dzieci, którym rozdano kwestionariusze. Poprawnie wypełnionych ankiet uzyskano 329, co stanowi 95% zaplanowanej próby. Ankietę wypełniło 177 chłopców i 152 dziewczęta. Na katechizację uczęszcza 79% badanych, w tym systemie — 65%.

Udział we Mszy św. niedzielnej dla poszczególnych członków rodzin badanych dzieci przedstawia się następująco:

	ojcowie	matki	bracia	siostry	badane dzieci
w każdą niedzielę	16,6%	23,0%	27,9%	30,9%	31,0%
2-3 razy w miesiącu	30,5%	38,2%	41,7%	40,4%	44,9%
1 raz w m-cu	17,9%	23,9%	18,9%	19,6%	12,2%
rzadziej	23,0%	13,1%	9,8%	8,5%	10,7%
nigdy	12,0%	1,8%	2,5%	0,6%	1,2%

Mieszkańcy Kraśnika Fabrycznego chodzą lub dojeżdżają do kościoła oddalonego o 7 km. Duża odległość do kościoła jest, według autora, również powodem tego, iż znaczna większość dzieci udaje się do kościoła razem z członkami rodziny: rodzicami — 34,7%; z rodzicami i rodzeństwem — 23,1%; z rodzeństwem — 17,6%; samotnie zaś chodzi do kościoła tylko 15,5%, a z ludźmi spoza rodziny — 7,0% badanych dzieci.

Dzieci uczestniczą we Mszy św. z własnej chęci — 75,7%; z zachęty księdza — 6,7%; z zachęty rodziców — 8,8%; z nakazu rodziców — 3,0%; dlatego że inni chodzą — 4,6%.

W badanych rodzinach systematyczniej do Mszy św. niedzielnej praktykowana jest codziennie modlitwa:

	ojcowie	matki	bracia	siostry	badane dzieci
codziennie	45,6%	66,7%	55,3%	58,2%	59,7%
kilka razy w tygodniu	14,8%	12,1%	29,3%	30,0%	27,7%
rzadziej	9,5%	5,8%	9,2%	8,2%	10,6%
nigdy	30,1%	15,4%	6,2%	3,6%	1,8%

Nauczycielami pacierza dla większości badanych dzieci okazały się matki — 60,6%. Znacznie rzadziej tę rolę pełnią oboje rodzice — 16,8% lub babcia — 12,8%, a wyjątkowo sam ojciec — 2,1% i rodzeństwo — 0,3%.

Dzieci modlą się przeważnie same — 60,2%. Z rodzeństwem odmawia pacierz około jedna piąta badanych dzieci, to jest 19,4%, a z rodzicami jeszcze mniej — 15,2%.

Modlitwa wspólna w rodzinie jest praktyką stosunkowo rzadko spotykaną. Zawsze praktykuje ją tylko 8,8% rodzin badanych dzieci, często — 11,3%, czasem — 18,2%, okresowo — 15,8%, nigdy — 45,9%.

40,3% badanych dzieci żyje w rodzinach wewnątrznie skłóconych, 14,3% — w rodzinach skłóconych z sąsiadami, 29,7% — w rodzinach pogniwanych z sąsiadami. Bójki z kolegami prowadzi ponad połowa respondentów (55%).

W celu bliższego określenia wpływu rodziny na religijność dzieci autor przeprowadził korelacje między religijnością dzieci a religijnością ich rodzin. Wyodrębnił pięć typów rodzin. Podstawą typologii jest stosunek rodziców do Mszy św. niedzielnej:

typ I — 13,6%	rodzin	— oboje rodzice regularnie chodzą do kościoła;
typ II — 38,3%	"	— rodzice przynajmniej 2-3 razy w miesiącu uczestniczą we Mszy św.;
typ III — 26,8%	"	— rodzice są w kościele rzadziej niż 2-3 razy w miesiącu;
typ IV — 9,4%	"	— jedno z rodziców jest na Mszy św. w każdą niedzielę;
typ V — 11,9%	"	— jedno z rodziców nigdy nie chodzi do kościoła.

Oto wyniki korelacji:

Częstotliwość uczęszczania dzieci na Mszę świętą

Typy rodzin	Częstotliwość uczęszczania dzieci na Mszę świętą				
	niedz.	2—3 razy w m—cu	1 raz w m—cu	rzadziej	nigdy
I	73,3%	17,9%	8,8%	—	—
II	23,0%	63,5%	12,7%	0,8%	—
III	21,6%	45,4%	17,0%	16,0%	—
IV	58,0%	32,3%	—	9,7%	—
V	7,7%	25,6%	12,8%	43,6%	10,3%

Drugi rodzaj korelacji dotyczył negatywnych przejawów współzycia rodziców między sobą i z sąsiadami w stosunku do bójek dzieci z kolegami. Autor uzyskał tu następujące rezultaty: w rodzinach wewnątrznie skłóconych prowadzi bójki z kolegami 67,0%, w rodzinach skłóconych z sąsiadami — 76,1%, a w rodzinach pogniwanych z sąsiadami — 65,6%. W rodzinach jednocześnie skłóconych i pogniwanych z sąsiadami bije kolegów 76,2% dzieci, a w jednocześnie skłóconych wewnątrznie, zewnątrznie i pogniwanych — 83,3%. Średnia bójek dla ogółu badanych dzieci wynosi 55%.

Ks. Józef Nowak, *Postawy religijne dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Końskowola*, Lublin 1971, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Badania ankietowe przeprowadzono w 1969 roku wśród dzieci klas V—VIII szkół podstawowych parafii Końskowola. Kwestionariusz otrzymało co trzecie dziecko według listy. Ankiety wypełniano w sali katechetycznej w obecności katechety. Prowadzący badania otrzymał 100% rozdanych kwestionariuszy, jednakże sześć z nich było wypełnionych w sposób niewłaściwy. Analizą objęto 227 ankiet, w tym 65 wypełnionych przez dzieci z klas piątych, 59 z klas szóstych, 50 z klas siódmych oraz 53 z klas ósmych.

Autor skoncentrował uwagę na zależności stanu religijnego dzieci od charakteru rodziny. Biorąc pod uwagę zawód rodziców podzielił rodziny na dwa typy:

typ I (95 rodzin) — rodzice pracują w zawodach pozarolniczych; typ II (132 rodziny) — oboje z rodziców pracują na roli.

Uczestnictwo dzieci we Mszy św. w wymienionych typach rodzin przedstawia się następująco:

	w każdą niedz.	2-3 razy w m-cu	1-2 razy w m-cu	rzadziej
typ I	66,3%	23,2%	7,3%	3,2%
typ II	49,2%	43,9%	3,8%	3,1%
ogół dzieci	56,3%	35,3%	5,3%	3,1%

Wyższy odsetek dzieci regularnie uczęszczających na Mszę św. w rodzinach typu I autor uzasadnia faktem, iż większość tych dzieci mieszka w samej Końskowoli, a więc w pobliżu kościoła, podczas gdy większość dzieci z rodzin typu II mieszka w wioskach peryferyjnych, znacznie oddalonych od centrum parafii.

Inne proporcje zachodzą w stosunku do codziennej modlitwy: odmawianie pacierza:

	codziennie	kilka razy w tygodniu	rzadziej	nigdy
typ I	60,5%	26,9%	11,5%	1,1%
typ II	79,4%	16,0%	4,6%	-
ogół dzieci	71,3%	20,7%	7,5%	0,5%

Zróznicowanie zawodowe rodziców nie wpłynęło na stan bójek wśród dzieci: w rodzinach typu I prowadzi bójki z kolegami 45%, a w rodzinach typu II — 46,5%.

Autor przeprowadził również korelacje religijności dzieci w stosunku do wielkości rodzin. W rodzinach wielkich żyje 73 dzieci badanych, a w rodzinach małych — 154. Praktyka codziennej modlitwy w rodzinach wielkich i małych przedstawia się następująco:

	codziennie	kilka razy w tygodniu	rzadziej	nigdy
rodzina wielka	72,6%	17,8%	6,9%	2,6%
rodzina mała	69,5%	22,1%	9,4%	-

Znaczniejszy okazał się wpływ rodziny wielkiej na uczestniczenie dzieci we Mszy św. I:

	w każdą niedzielę	2-3 razy w m-cu	1-2 razy w m-cu	rzadziej
rodzina wielka	72,9%	25,7%	-	1,4%
rodzina mała	50,3%	40,7%	4,3%	4,3%

Również w rodzinach wielkich stwierdzono znacznie niższy stan bójek wśród dzieci — 41,7% niż w rodzinach małych — 60,0%.

Ostatnia z przeprowadzonych korelacji dotyczy zależności stanu religijnego dzieci od ilości dzieci w rodzinie. W badanym środowisku znaczną przewagę mają rodziny małodziejne (161 rodzin) nad wielodziejnymi (66 rodzin). Codzienne odmawianie pacierza przez dzieci jest nieco częściej praktykowane w rodzinach małodziejnych — 71,4% niż w rodzinach wielodziejnych — 66,6%. Natomiast we Mszy św. niedzielnej częściej uczestniczą dzieci z rodzin wielodziejnych:

	w każdą niedzielę	2-3 razy w m-cu	1-2 razy w m-cu	rzadziej
rodzina wielodzietna	67,2%	27,6%	3,9%	1,3%
rodzina małodzietna	50,3%	42,4%	4,0%	3,3%

Dzieci z rodzin wielodzietnych prowadzą mniej bójek — 41,1 niż ich koleżdy z rodzin małodzietnych — 49,7%.

Ks. Roman Harmaciński, *Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Krosno Odrzańskie*, Lublin 1973, praca magisterska; manuskrypt w archiwum KUL-u.

Badania ankietowe przeprowadzono w terminie od 1 grudnia 1972 r. do 30 marca 1973 r. Objęto nimi dzieci klas V-VIII z terenu Krosna Odrzańskiego. W tym czasie do wymienionych klas uczęszczało 786 dzieci. Do badań typowano co trzecie dziecko według listy. Rozdano 262 ankiety, otrzymano wypełnionych kwestionariuszy 241, co stanowi 91% zaplanowanej próby. 64 ankiety (I w klasie V) zostały wypełnione w obecności katechetki ze względu na konieczność podania dzieciom wyjaśnień. Pozostałe ankiety wypełniane były w domu.

Badani uczęszczają regularnie na katechizację w 58,1%, znają główne prawdy wiary w 12,0%, regularnie uczestniczą we Mszy św. w 74,7%, wypełniają obowiązek spowiedzi wielkanocnej w 96,7%, odmawiają codziennie modlitwę w 58,1%.

Zachowania moralne części respondentów odbiegają od modelu moralności katolickiej: nie okazują posłuszeństwa rodzicom — 18,3% badanych, nie odrabiają pilnie lekcji — 24,9%, bije się z dziećmi — 24,9%, kradnie cudzą własność — 16,6%, pije alkohol — 16,6%, pali papierosy — 19,9%.

Celem pracy autora było ukazanie zależności życia religijnego dzieci od społecznych i religijnych typów rodziny. Toteż w oparciu o analizę ankiet wyodrębnił trzy typy religijności dzieci:

- I Dzieci religijnie aktywne — 24,9%. Wypełniają systematycznie praktyki religijne obowiązkowe, spełniają też praktyki nadobowiązkowe, biorą udział w katechizacji, pod względem moralnym wykazują brak zachowań negatywnych.
- II Dzieci religijnie bierne — 60,6%. Praktyki religijne spełniają nieregularnie, w zachowaniach moralnych zdarzają się fakty negatywne.
- III Dzieci religijnie obojętne — 14,5%. Praktyki religijne wypełniają tylko sporadycznie, zachowania moralne negatywne.

Korelacje typów religijności dzieci z typami społecznymi ich rodzin układają się następująco:

Typy społeczne rodzin	typy religijności dzieci		
	I	II	III
rodzina wielka	27,8%	62,9%	9,3%
rodzina mała	24,0%	59,9%	16,9%
rodzina małodzietna	25,5%	60,3%	14,2%
rodzina pośrednia	17,3%	63,5%	19,2%
rodzina wielodzietna	28,9%	59,0%	12,1%
rodzina zamknięta	27,8%	54,4%	17,8%
rodzina otwarta	16,4%	78,7%	4,9%
rodzina pełna	25,0%	62,3%	12,7%
rodzina niepełna	23,1%	30,7%	46,2%

Ostatnia z przeprowadzonych przez autora korelacji dotyczyła stosunku religijności rodzin do religijności dzieci. W tym celu, opierając się na materiale ankietowym, autor wyodrębnił trzy typy religijności rodzin:

1. Rodziny aktywne religijnie (21,6%, w tym elita katolicka — 8%).
2. Rodziny bierne religijnie (52,7%).
3. Rodziny obojętne religijnie (25,7%).

Podstawą tej typologii są kryteria analogiczne do kryteriów zastosowanych w typologii religijności dzieci.

Układy korelacyjne wykazują silną zależność religijności dzieci od religijności ich rodzin:

rodzina	typy religijności dzieci		
	I	II	III
religijno-aktywna	75,5%	22,7%	1,8%
religijno-bierna	10,2%	75,6%	14,2%
religijno-obojętne	11,4%	62,3%	26,3%

Ks. Henryk Kacperski, *Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Pasłek*, Lublin 1973, praca magisterska: maszynopis w archiwum KUL-u.

Badania ankietowe zostały przeprowadzone w 1972 roku. Objęto nimi katolickie dzieci klas V-VIII szkół podstawowych w Pasleku. Badaniom poddano co czwarte dziecko. Zaplanowana próba na 213 osób została zrealizowana w 100%.

Celem pracy autora było ukazanie zróżnicowania życia religijnego dzieci w zależności od społecznych i religijnych typów rodziny. W rodzinie wielkiej i małej to zróżnicowanie kształtuje się następująco:

Msza św. w każdą niedzielę	rodzina wielka	rodzina mała
ojcowie	48,7%	33,3%
matki	67,6%	61,5%
dzieci	81,1%	79,5%
pacierz codziennie odmawiają		
ojcowie	32,4%	26,7%
matki	73,0%	63,0%
dzieci	62,2%	57,9%
kłótnie między rodzicami		
klótnie z sąsiadami	29,7%	46,0%
gniewy z sąsiadami	13,5%	18,1%
bójki dzieci z kolegami	24,3%	25,0%
	29,7%	41,4%

Porównanie natomiast rodziny wielodzietnej z małodziejną wskazuje na przeciwną tendencję:

Msza św. w każdą niedzielę	r. wielodzietna	r. małodziejna
ojcowie	40,7%	28,4%
matki	56,8%	64,9%
dzieci	77,8%	90,6%
pacierz codziennie odmawiają		
ojcowie	23,5%	27,0%
matki	58,0%	64,9%
dzieci	53,1%	68,9%
klótnie między rodzicami	45,7%	41,9%

kłótnie z sąsiadami	18,5%	12,2%
gniewy z sąsiadami	23,5%	13,6%
bójki dzieci z kolegami	43,2%	36,5%

W rodzinach niepełnych zauważa się wyższy poziom religijności aniżeli w rodzinach pełnych:

Msza św. w każdą niedzielę	r. pełna	r. niepełna
ojcowie	37,2%	50,0%
matki	58,7%	77,3%
dzieci	80,1%	81,8%
pacierz codziennie odmawiają		
ojcowie	35,7%	10,0%
matki	62,3%	77,2%
dzieci	57,1%	72,2%
kłótnie z sąsiadami	17,8%	9,1%
gniewy z sąsiadami	26,2%	18,2%
bójki dzieci z kolegami	38,8%	31,8%

Analiza ankiet pozwoliła autorowi na przeprowadzenie typologii religijności dzieci oraz ich rodzin. Autor wyodrębnił trzy typy religijności: 1. aktywny, 2. formalny, 3. nominalny. Zasięg procentowy typów religijności dzieci jest następujący: typ aktywny — 30,0%, typ formalny — 54,5%, typ nominalny — 15,5%. W religijności rodzin zasięg poszczególnych typów jest nieco inny: typ aktywny — 10,8%, typ formalny — 59,1%, typ nominalny — 30,1%. Podstawą przedstawionej tu typologii są kryteria omówione już w poprzednich sprawozdaniach.

Układy korelacyjne typów religijności rodzin wykazują silną zależność religijności dzieci od religijności rodziców:

typ religijności rodzin	typy religijności dzieci		
	aktywny	formalny	nominalny
aktywny	26,6%	39,1%	4,4%
formalny	27,0%	56,3%	16,7%
nominalny	56,5%	56,2%	17,2%

ks. Kazimierz Beich, Lublin

III. BIBLIOGRAFIA

Religijność dzieci szkół podstawowych w Polsce w latach 1956—1974

Bandura Ludwik, *Z badań nad motywacją etyczną dzieci szkolnych*, Kwartalnik Pedagogiczny 1962 nr 1, 163—175.

Bandura Ludwik, *Z badań nad pojęciami etycznymi dzieci szkolnych*, Gdańskie Zeszyty Humanistyczne 5 (1962) nr 8—10, 231—259.

Bielawska Marianna, *Treść pojęcia Bogu u dzieci szkoły podstawowej uczęszczających na katechizację*, Warszawa 1972, praca magisterska, maszynopis w archiwum ATK.

Bogdański Janusz, *Religijność dzieci szkół podstawowych a środowisko rodzinne (na przykładzie miasta Puław)*, Lublin 1970, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Chałupka Leon, ks., *Znaczenie kontaktu rodziny z punktem katechetycznym w religijnym wychowaniu dzieci*, Lublin 1971, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Czermiński Edward, ks., *Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie szkoły nr 16 w Piotrkowie Trybunalskim*, Lublin 1973, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Fulek Adam, ks., *Pojęcie modlitwy u dzieci w wieku szkolnym na podstawie ankiety wśród uczniów szkoły podstawowej*, Warszawa 1972, praca magisterska; maszynopis w archiwum ATK.

Gosek Marian, ks., *Kształtowanie stosunku młodzieży dorastającej do rodziców w zakresie wychowania religijnego*, Lublin 1963, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Grygotowicz Zofia, s., *Pojęcie Mszy św. u dzieci ze szkół podstawowych uczęszczających na katechizację*, Warszawa 1972, praca magisterska; maszynopis w archiwum ATK.

Harmaciński Roman, ks., *Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Krosno Odrzańskie*, Lublin 1973, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Jędraszek Jan, ks., *Pojęcia religijne uczniów szkół podstawowych uczęszczających na katechizację*, Warszawa 1971, praca magisterska; maszynopis w archiwum ATK.

Kacperski Henryk, ks., *Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Pastęk*, Lublin 1973, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Karsznia Stanisław, ks., *Środowisko społeczne a religijność dzieci (na przykładzie Nowej Huty)*, Lublin 1962, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Konior Czesław, ks., *Ocena kłamstwa przez młodzież dorastającą*, Lublin 1965, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Koziołówna Apollonia, *Ocena kłamstwa przez dzieci pewnej wsi*, Lublin 1959, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Labud Elżbieta, *Interpretacja symboli religijnych przez dzieci w wieku szkolnym*, Lublin 1970, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Lipiec Bogdan, ks., *Religijność dzieci a środowisko rodzinne w rejonie uprzemysłowionym na przykładzie Pionek*, Lublin 1970, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Łątka Stanisław, ks., *Wpływ rodziny wielkomiejskiej na religijność dzieci na przykładzie parafii Najświętszego Serca Jezusowego w Lublinie*, Lublin 1970, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Malewska Hanna, Muszyński Heliodor, *Kłamstwo dzieci*, Warszawa 1962.

Malewska Hanna, *Norma uczciwości w środowisku młodzieży*, *Studia Socjologiczne* 3 (1963) nr 2, 227—244.

Malewska Hanna, *Rytualna religijność, rygoryzm moralny i surowość w wychowaniu*, *Studia Socjologiczne* 1(1961) nr 1, 106—114.

Niemyski Franciszek, *Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Wizajny*, Lublin, 1974, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Nowak Józef, ks., *Postawy religijne dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Końskowola*, Lublin 1971, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Nuernberg Gerard Alfons, ks., *Uwarunkowania religijności dzieci szkół podstawowych w środowisku wielkomiejskim na przykładzie parafii św. Stanisława Kostki w Szczecinie*, Lublin 1974, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Pajka S., *Spożycie alkoholu przez uczniów klasy VII w powiecie ostrołęckim*, *Problemy alkoholizmu* 14(1966) nr 3—4.

Pawluczuk Stanisław, ks., *Uwarunkowania religijności dzieci szkół podstawowych na przykładzie parafii Rossosz*, Lublin 1971, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Piechnik Irena, *Ocena kłamstwa przez miejską młodzież szkolną klasy VII—VIII (na podstawie ankiety przeprowadzonej w szkole podstawowej w Zabrzcu)*, Lublin 1972, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Piróg Stefania, s., *Pojęcia religijne i oceny moralne dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim na przykładzie badań przeprowadzonych w dwóch zakładach wychowawczych*, Warszawa 1972, praca magisterska; maszynopis w archiwum ATK.

Piszczalski H., ks., *Przeżycie religijne Mszy św. u dzieci klas siódmych*, Kraków 1965, praca licencjacka; maszynopis w archiwum Seminarium Duchownego w Krakowie.

Plewik Aleksander, ks., *Wpływ rodziny na religijność dzieci w środowisku miejskim na przykładzie Kraśnika Fabrycznego*, Lublin 1971, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Pomianowski Roman, ks., *Wrażliwość moralna w domu dziecka w porównaniu z wrażliwością moralną dzieci żyjących w rodzinach pełnych*, Lublin 1969, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Radwiłowicz Ryszard, *Pytania światopoglądowe uczniów szkół podstawowych*, Wychowanie 1961 nr 14.

Sasadeusz Kazimierz, ks., *Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii św. Józefa w Szczecinie*, Lublin 1973, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Słabek Marian, ks., *Autorytet nauczyciela religii wśród dzieci szkół podstawowych na przykładzie parafii św. Michała Archanioła w Lublinie*, Lublin 1971, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Stancel Stanisław, ks., *Wpływ środowiska rodzinnego na kształtowanie się postawy religijnej dorastających dzieci (na podstawie ankiety wśród uczniów szkoły podstawowej i liceum ogólnokształcącego)*, Lublin 1971, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Stawicki Ryszard, ks., *Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Międzyrzecz Wielkopolski*, Lublin 1974, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Srutwa Jan, ks., *Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Garbów*, Lublin 1969, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Święcicki Andrzej, *Alkohol. Zagadnienie polityki społecznej*, Warszawa 1968.

Święcicki Andrzej, *Picie napojów alkoholowych przez uczniów szkół warszawskich*, Warszawa 1967.

Tumidaj S., ks., *Kłamstwo dzieci w świetle ankiety*, Kraków 1970, praca licencjacka; maszynopis w archiwum Seminarium Duchownego w Krakowie.

Welzandt Edward, ks., *Wychowanie religijne dzieci i młodzieży w rodzinie w diecezji gorzowskiej (na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych na terenie Szczecina)*, Lublin 1969, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Wołoszyn Tadeusz, ks., *Kształtowanie się ocen moralnych u młodzieży. Badania uczniów uczęszczających na katechizację w czterech parafiach warszawskich*, Warszawa 1971, praca magisterska; maszynopis w archiwum ATK.

Wróblewska Barbara, *Kształtowanie się ocen moralnych u młodzieży. Badania uczniów uczęszczających na katechizację w czterech parafiach warszawskich*, Warszawa 1973, praca magisterska; maszynopis w archiwum ATK.

Zakrzewska Maria, s., *Stosunek dzieci szkolnych do praktyk religijnych*, Lublin 1967, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Zielińska Krystyna, *Z badań nad moralnością dzieci szkolnych (analiza psychologiczna)*, Lublin 1961, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

Zymuła Stanisław, ks., *Alkoholizm u dzieci w wieku szkoły podstawowej. Studium oparte o materiały zebrane w punktach katechetycznych powiatu pyrzyckiego w roku szkolnym 1971/72 i 1972/73*, Lublin 1973, praca magisterska; maszynopis w archiwum KUL-u.

ks. Kazimierz Bełch, Lublin